

EGAN

SUPLEMENTO DE LITERATURA DEL BOLETIN
DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS

Dirección y Redacción: A. Arrúe, A. Irigaray y L. Michelena

Redacción: SEMINARIO URQUIJO DE FILOLOGIA VASCA
Palacio de la Diputación de Guipúzcoa - SAN SEBASTIAN

II Epoca

Vol. XVII

Mayo-Diciembre, 1960

ASABA ZAARREN BARATZA

Euskaldunik geienok, guziok ezpada, badugu geure barrendegian txoko urri eta apaindura-gabeko bezain maite bat: gure euskal-baratzea. Ezta ori, ezin ere izan, gure lantegi eta atsedentoki bakarra, baiña nekez geldituko gera luzaroan txoko orri, sarri edo bakanka, ikustalditxo bat egin gabe. Aize askatuagoak bear izaten ditugu, txoko zaarrari —bizibearrak naiz aultasunak eraginda— uko eta iruzur egitea ere gerta diteke, baiña eztugu eriotzeraíño etengo nai dugularik ere aurtzaroak eio zuen lilluraren sare argala.

Enaiz emen abiatuko baratze orren luze-laburra neurtzen. Leenago ere aritua naiz lan orretan, ala bearrik, eta ez neure burua besterik baiño neurtzaille obetzat neukalako. Aski dugu orain or ere zenbait lore eder arki ditezkeala jakitearekin. Baita ere, gaiñera, besterentzat ximel xamar agertu arren guretzat atsegin, begiko eta kuttun direnak ugari.

Ez, oraingo euskal-literaturari begiratu nai nioke soil-soillik, erabat eta gaingiroki, nor eta zerekikoetan geiegi sartu gabe. Eta euskal-literaturari begiratu nai nioke batez ere gaurko gure arteko gogogiroaren ezaugarri eta salatari den aldetik.

Gure literaturak ere ezagutu ditu, bere txikian, aroak, gora-beerak eta eraberritzeak. Or dauzkagu Detxepare'ren agerketa bakartia, ondorerik izan etzuen Leizarraga'en eragiña, Materre ezkeren Lapurdi'n sortu zen mugimentu bizi eta aberatsa, Larramendi'ren astiñaldi gaitzak zabaldu zuen lur-ikara, Bonaparte'ren itzalean lanari ekin zioten langille apalak.

BIDE ZAARRAK ETA BERRIAK

Bide-aldatzerik larriena, alere, azken mende-mugak ekarri ziguna dugu noski, bai izkuntzaren axalean eta bai gaiaren mamian. Luza-roan oinkatu ditugu, atzera bein ere begiratu gabe, orduan ireki ziren galtzada zabalak eta etzitzaigun iruditzen ere beste biderik aut zite-keanik.

Bi edo iru lagunen boz ozen bezain bakarra gora-beera, beti (gizo-naren "beti" gaixoa, eziñari ostikoka!) or barrera ibilliko giñalakoan geunden, ezin obeki gearbiltzan ezker. Etzen iñor ausartu esaten, dakidanez, iñoiz baiño ugariago mintzatzen giñanik euskeraz ezta ao-iz-kuntza aberastu zenik ere. Geienok esaten geunden, ordea, eta ezta oraindik ospe ori ixildu, eztela beñere, mundua mundu den ezker, azken urteotan bezain ongi idatzi gure izkuntza.

Gero, gerra ondoan, izan dira gerokoak. Leen alai eta arro bezain kopetillun eta ukakor agertzen asi zaizkigu zenbait, eta zenbait oriek, gutxitu eta ixildu bearrean, ugaritzea besterik eztute egiten gure artean. Jende berria gaillendu da, gazteagoa, zaarragoen usteak maiz txorakeritzat dauzkaten orietakoa. Zaarragoak, ni ere tartean naizela, iñoiz baiño obeto ari bearrean ezin okerrago jokatuak gera orien ustez alde askotatik. F. Krutwig izan zen noski, besteak beste, bide orre-tatik leenbizi abiatu zena eta merezi du aitormen au aspaldi onetan aartzuxea dagoen ezker.

Goizegi da dudarik gabe igaro berria dugun mende erdia aztertze-ko eta epaitzeko gerok ere, etsai naiz aldeko, aren ume eta illoba bai-ker, orduko aizeak sortu zituen olatuetan baikabiltza igeri, naiz egi-ñaalean aiekin borroka ari. Ezin jakin guk, segurki beintzat, zer esango duten aldi ori urrutiagotik, aserre eta maitasunik gabe, ikusiko dutenek. Onik eta txarrik arkituko dutela orrengan, ori bai, edozein alditan bezala. Alaz ere, alde txarrak aski nabarmen agertuko diren arren, enintzake geiegi arrituko besteak, alde onak, garaitzaille irtengo balira aien begietan.

Elitzake arritzeko ere oraingo ukamenak aurreraegi joanak iza-tea. Ori gertatu oi baita, zealdoka eta zabu-zabuka baizik eztakigun ezker ibiltzen, giza-mugimentuetan. Eta zenbat ere ausarkiago aurre-ratzen geran, ainbat gogorragoa izango da urrengoen oldarra atzera-ka. Gaurko geiegikeriek zaarragoren bat izutzen badute, bada, ar beza gogoan geiegikeri oriek, arri biziaren antzera, eztutela leengo geiegikerien oiartzuna eta neurria besterik itzultzen.

Eztitut nik gogoko erabat gaurko berrikeriak eta ezin ditzaket izan. Geiegizkoak direlako batzuetan, bear bada, eta geienetan gure garaioek maiteen genituen (txoro-txoroan ala jakiñaren gaiñean eta

merezi onez, bestek esan beza) uste eta balioen kontra dijoazelako batez ere. Ikus bestela emen bertan, EGAN-en azken zenbakian, Txillardegiren *Peru Leartza'ko-z* idatzi nuena. Egia esan, dena aitortu bear bada, urdailla berriz asaldatzen asia nuen ordurakoagian.

Naigabetzen nauenak, ordea, ezin eraman dezakedanak berak, poztu egiten nau biziro beste alde batetik. Gizaldien arteko burrukari legezkoa deritzat, bizitzak berekin dakarren legearen semea. Bizirik dagoen erri batean eztitu gizaldi gazteak aurrekoen sinesteak, esanak eta egiñak itsu-itsuan ontzat artuko eta zenbat ere biziago erria, orduan eta biziago gizaldien arteko etsaitasuna. Beraz, leenaren adorazio arrituan ezpadaude auzpezturik gure gazteak, bizi geralako seinale da ori, besterik baiño geiago.

KRITIKA

Jaioterri-maitasuna, gaiñera, bi eratakoa izan diteke: obeto esan, bi eratan ager diteke. Batzuek eztute loria eta anditasuna baizik ikusten; beren buruari ederretsiz, arrotasunean igeri dabilta txerriak lokatzetan bezala. Beste batzuek, berriz, naiago izaten dituzte betaurrekoak begi-estalkiak baiño, ots, beren erriaren izaera eta egoera obetu nai lituzkete eta bear-bearrezkoa iruditzen zaie orretarako uts eta beltzuneak aalik argi eta garbien ikustea eta salatzea. Eta jokabide au leenbiziko aientzat, esan bearrik ez, izan ditekean pekaturik larriena ezpada ere, eztabilkiu agitz urruti.

Gazteak kritika-zaleak agertu zaizkigu eta ni ere bat natorkie orretan. Kritika orrek, amorratua baiño amorratuagoa izanik ere, eztu jaioterri-maitasuna desegingo, ezpaita au gere buruari diogun maitasun illezkor eta eten-eziñaren ondorea eta eraskiña baizik. Arritzekorik aski ezpadut arkitzen neuregan, neure errian arki dezaket: etxean edo etxe-aldamenean bizi izan naiz beti, baiña mundua Elkano'k inguratu zuen; eztut ordena berririk sortu, baiña erritar batek sortu zuen Jesus'en Konpafiña. Ze arraio! Mérimée'ren Don José bera, lapurretan andaluziarrei irakatsi ziena, ez ote zen, bada, Elizondo'koa?

Ezkaitu, ez, kritika pixka batek, edo puxka batek, geure burua ukatzera erakarriko. Egin dezakean gaitza ere ezta geiegizkoa izango. Batez ere, gertatu den bezala, zoramen gorrian geure buruari begira luzaroan biziak baldin bagera.

Kritika orrek bi xede ditu: izkuntza eta ideak. Lotsagarri da, sarri esan dugun legez, beti izkuntzaz mintzatzen aritzea izkuntza orren bitartez beste sakonagoko zerbait adierazi bearrean. Lotsagarri ta penagarri ta alaz guztiz nai-ta-ezko. Izkuntzarekiko auziak ezpai-

taude oraindik egon bear luketen egoeran, naaspillarik larrienean baizik.

Nabarmenegiak dira, izan ere, sail onetan obe bearrez egin diren utsak. Garbitasuna bear genduen, garbitasuna baiño balio garaiaigorik ezpalego bezela. Menderen mende aotan erabilliak gozoz eta zaporez bete zituen itzak baztertu eta arbuiaitu genituen, orien lekuan —zerbait ipintzen genduenean— ez kolorerik ez usairik etzuten berrikeriak ipintzen genituela. Beste edozeñiek egiten zuena bere izkuntzan egingo genduen guk ere gurean, baiña ez besteek bezala: guk ori berbera egin genezakean anakak mozturik, besoak loturik, baita burua txapelelakin batean zoko batean utzirik ere. Mirestekoa da, benetan, nola zenbait idazlan eder —Lizardi'ren poesia, esaterako— sortu ziren garai orretan, iztegia orrela murriztu eta soildu ondoren.

Badirudi gaiñera iratxo madarikaturen batek okertzen zituela —ezin zuzentzen esan— gure pausoak itz eta esaera jatorren ordezko billa genbiltzanean. *Gerraren* edo *gerlaren* billa ez, baiña igesi genbiltzala, *gudu* jatorra autatu bearrean, besterik esan nai badu ere, *guda* sasikoa aukeratu genduen; *santu* (*saindu*) eta *fruitu*-ren igesi genbiltzala, *deun* eta *arnari* gurasorik gabekoak artu genituen; *abustua* atsegin etzitzaigulako, antziñako itz galdu bat “ederturik” —zegoen zogoenean ezin utzi— *dagomilla* sortu genduen; *estakit au zer dukan* eta antzeko barrabaskeriak idazten asiak gera (ez ote digu oraintsu gramatikari ezagun batek erakutsi *izan bedi*, *izan bitez* itanoz nola esan bear diren?), “Logika”-k orrela eskatzen duelako; orrexegatik beragatik, *dautso*, *daust* erabilli bear omen dira Bizkaian, *deutso*, *deust* zokoratuaz, “orain-aldiak *a* bear duelako”. Batasunera bidean, gutxietsi dituzte Bizkaian Euskalerra osoko *ditu(s)* eta bere kideak, “giputzak direlako”. Euskaldun guzian ao-lumetan aspaldidanik dabilen *osasunaren gaiñean*-en orde, ezin-barkatuzko erdalkeria zela-koan (*amar egunen buruan*, *illabete barru* eta orien gisako beste zenbait esaera ere ezpagenerabilzki bezala), parregarrizko edo negargarrizko *-tzaz* agertu da, atzizki jator bat dagokion lekutik atereaz. Eta orrelaxe ordu luzeetan etengabe aipa ditezkean beste amaika eta amaika.

ITZEN BIZITZA

Orain, gaurko kritikari zitaren batek esaten badu “*arnari* ezta ezer”, erantzun jakifia artuko du: “Egia ba, bai, dirudienez, atzizki bat gaizki ebakiaz eta adituaz sortu zela itz ori. Guztiaz ere, bada zerbait, Azkue'k, Aita Iraizoz'ek eta beste zenbaitek erabilli duten ezkerro eta oriek direla bide literatur-euskeran sartuxea dagoen ezkerro”.

Erantzun onek, egia esan, badu bere pisua eta bertatik bertara begiratzea merezi du. Zer da, izan ere, itzen bizia? Bistan dago itzok ezterela gure gisara bizi, ezta lanperna baten naiz landare baten gisara ere. Iztegi batean jasoak egoteak, idazle batek bein edo bestetan erabilliak izateak, ezte itz guztiei eskubide berdiñik ematen. Badira batzuek non eta noiznai sarri erabiltzen direnak; beste zenbait berriz geienok ezagutu arren, bakanka baizik esaten eztitugunak; beste batzuek oraindik lurralde eta lanbide berezi batekoak dira, andik kanpora ozta inork dakizkienak; or egoten dira azkenik inoren onginaiak, apetak eta ezjakiñak asmatu dituen bitxikeriak, odolik ez tuten utsaren urrango iratxoak, ain zuzen ere ingelesez *ghost-words* deitzen dituztenak.

Gatozen goragoko galderara: "Ez ote dira, bada, ezer *arnari*, *margo* edo *itun*?" Bai, zerbait badira, baiña galdera orrek beste bat zor du: oriek zerbait badira, ez ote dira ezer euskaldun guziok menderik mende darabilzkigun (liburuetan adifia erri-kantetan) *fruitu*, *kolore* eta *triste*? Izakiak dira, noski, izandunak edo izatedunak edo nolana ere dela, eta izakiak ez ezik beste mailla eta neurri bateko izakiak leen aipatu ditugunen aldean. Eta euskaldunagoak, jakiña, ezin konta ala euskaldunek euskaldundu dituzten ezkeru.

Itzen auzi au ezta, nere ustez, ez auzia ez ezer: eluke beifipein izan bear, pixkaren bat zentzatuako bagifia. Zer nai dugu? Euskera bizi dedin, euskerak luzaroan iraun dezan? Plazara, mundura (orre-laxe esan zuen Detxepare'k) irten dedin? Orrela bada, itz ugariak, aberatsak, adiera bereziz josiak bear ditugu. Garbiak badira gafiñera, obe, baiña ezpadira ezkeru geiegi kezkatuko. Etzaizkigu erderatikoak atsegin, badakit, baiña zein da gure elburua? Geure buruaren atsegiña ala euskeraren ona eta bizia?

Lurreko loiez gatzatuak eta mamituak daude lurreko gauzak oro. Euskerak bere garbitasun artan iraun zezakean Paradisuko izkuntza zein, baiña Lur-paradisua utzi genduen ezkeru —an nonbait, Phison, Gehon, Tigris eta Euphrates ibaien inguruan—, maiztu, zarpildu eta loitu bearrean arkitu da, dirua eta jazkiak bezalaxe. Orrela izango da aurrera ere, biziko baldin bada. Auta dezagun, bada, bein eta betiko zer nai dugun: euskera garbia ala bizia. Eztago beste aukerarik.

Orregatik maite ditut gaurko gazte asko: tentaldiaren igesi ezta-biltzalako, loieren beldur ezterelako. Bagenekien leen euskera sail askotan lantze-zai zegoela eta alaz ere uko egiten genion maiz egin-bearrari, bear bezain garbiro egiteko gauza ezkiñalako. Orain, berriz, or ikusten ditugu *Yakin*-ekoak, esate baterako —eta eztira oriek bakkarrik—, katazka bizian zenbait gai zail eta gaitz euskeraz adierazi naiean. Or agertzen diren idazlan askok eztutela euskal-lorategi batean sarrerarik izango? Egilleek ere badakite ori, noski. Badakite, ordea,

ori baiño geiago dena: norbaitek oker edo zuzen, trakets edo dotore, garbi edo mordoillo lantzen ezpadu, lantzeke geldituko dela alorra. Egungo trakeskeriatik bakarrik jaioko da biarko edo etziko apaintasuna.

Itzak utzirik, berdin eztira axala besterik, goazen larriagoetara. Irurogeiren bat urte daramazkigu batasunera bidean eta badirudi, fruituei bagazokie, batasun ori uxatzen aritu gerala egiñaalean, bai Gipuzkoa'n, bai Bizkaia'n, bai orain Lapurdi'n, Baxenabarre'n eta Zuberoa'n. Euskalkiak naasi, bai, egin ditugu, Pasaia'ko ardogilleek kolore bateko eta besteko ixurkariak naasten omen dituzten eran, baiña naastea ezta batzea eta ezta beñiere izango. Ondorea: "euskeraren" legeak dakizkigulakoan, iñor gutxik dakizki gaur bere euskalkiaren legeak; are geiago, eztakigu geienek zein euskalkitan ari geran ere. Oraingo pintatzaille askoren kontua da ori: bere lanbidearen abezea ikasi baiño leen, aspergarri xamarra izaten baita egiteko ori, bide berriak zabaltzen asi bearra.

ADITZA DELA-TA

Egia esan, badute gaurko askatasun atsegiñean zer ikusirik aditzsaillean lokarriak austen asi ziren gorengo idazle eta izkuntzalari jakintsu batek edo bestek: nori berea emateko, Azkue gogoangarriak eta Orixe euskal-letren aitagoiak.

Ormaetxea jaunaren esana alda dezadan itzez itz (*Yakin*, 9, 89 or.): "Gaurko au bezalako artikuluetan ez duzu aurrera arkituko nuan, nuban, nuen, nuben, nuin, niin, noon, noñ, ñuun, nun. Batasunaren billa omen zoazte. Anarki aundi ortan zein aukeratu bada? —Orien guzien ama dana: NENDUN".

Ba omen ziren beñola bi Aita Santu, baten ordez, bata Erroma'n eta bestea Avignon'en. Batzarre bat bildu zuten, beraz, irtenbide billa egoera atsekabetsu orretatik eta Aita Santu berria autatu, irugarrena, beste biak bazterturik. Zer gertatu zen? Berriak artu zuela kargua eta leengo biek etzutela azaldu gogorik zeukaten aulkia uzteko. Orrela Kristau-erria, bi Aita Santurekin gaizki bazegoen, okerrago arkitu zen irurekin.

Eliz-kondairan —ba ote dut esan bearrik?— enago oso trebe: baditeke, bada, esan ditudanak esan ditudan bezalaxe ez gertatuak izatea. Alaz ere, badu bere balioa ixtorio orrek, alegia edo parabola-antzera bereren.

Bide orretatik ezta anarkia gutxitzen, areagotzen baizik. Ezpaitu iñork arrazoi larririk gabe bere oitura utziko iritzi berri bati gur egiteko.

Aurren aurrenik, ezta egia orrelako anarkiarik zegoenik Gipuzkoa'ko literaturan: literaturan diot, euskera idatziaz ari geran ezker. Berrizaleak ezeri begiratu gabe aldaketan asi arte, etzen emen bi forma baizik irakurtzen: *nuan* eta *nuen*. Ura, Goierrri'koa, Bizkai'ko *neban*-en aide urbilla; au, Beterri'koa (Donostia-Ernani aldekoa, obeto), Nafarroa-Lapurdietakoa berbera, Lardizabal goierrriarrak ere, obe ustez, erabilli zuena. Gero, *nun* izkribuz agertzen asi zenean, Orixe etzen azkena izan (1). Besteek, *nuin* eta orren kideek, gerra gutxi eman dute emen, nik dakidanez beintzat. Beraz, elkarren leian gaur dabilzkigun lau formatatik bi —bi berrikeriak, alegia— Orixe'ren eragitez edo Orixe'ren laguntzaz irten dira plazara. Euneko berrogeitamar gutzira: ezta gutxi. Laster menderatuko dugu anarkia bide orretatik.

Zergatik eman bear dugu ontzat *nendun*, beste guztiak txarretsiz? Beste guztien ama delako, entzun dugu. Onezaz gero mintzatuko naizen ezker, begira dizaiogun beste arrazoiari: "Nere nendun kuttun au ematen asi nindeken 1923'garrenean ere, erri askotan esaten baitzan ordu artan. Bai, Adiskide Berri, erri askotan. Orozko erri aundiskoa da bere baillera, eta asi Lezamatik eta Getxora bitartean, eta Laukiniz aldera, Txori-erri zaion lurralde ori ba-da zerbait. Ez ote zan Gipuzkoaren erdi bat aña 1923'garrenean nendun esaten zaneke lurraldea?" (*Ibid.*, 90 or.).

Adiskide Berri'ren tokian nagoen ezker (makal xamar dabil gizarajoa bolara onetan), aren ordeztatu bearrean arkitzen naiz. Adiskide Berri'k eztakizkien gauzak elkarren gainka metatuko baldin balira, mendirik altuenak ere zazpi kana eta erdiz estaliko lituzkete, ugolde andiko urek bezala; bazuen orratik orrelako zerbaiten zantzua. Irakurria baitzeukan Mikoleta ren 1653-ko *Modo breue de aprender la lengua viscayna* delakoan bilbaotar ura onela mintzatzen zela: "Yo hazia —*nic eguiten nendua*. Tu hazias —*suc eguiten sendua*... Nos otros haziamos —*guc eguiten guenduâ*..."

Adizki oriek askok erabiltzen dituzte, eta ez gaur goizetik, dirudienez. Bai, eta zer? Ezta ori jakin nai gendukeana, beste au baizik: literatur-euskeran agertzen aal dira? Esateko moduan, ez; ezta orozkoarren eta txorierriarren luman ere. Guretzat, beraz, idazteko eta zenbait lekutan mintzatzeko, eztira iñoiz jaiotako ezpalira baiño geiago. Badugu buruausterik aski orain ametsezko buruausteekin kezkatzen sartzen asteko.

Gaiñerakoan ama eta iturburu omen dira. Eztu arrazoi onek ere,

(1) Orixe're *Mireio* nun-duna 1930'an irten zen argitara Verdes Atxirika'renean; Olabide'ren *Itun berria*, 1931'an.

ikusiko dugunez, inolazko zer ikusirik darabilgun auziarekin, baiña azter dezagun bidenabar, alaz guttiz ere.

Esaldi orrek zerbait esan nai baldin badu, auxe esan nai du: *nenduan* (*nendun* baiño obeto) dela formarik zaarrena eta ortatik sortu direla *neban*, *nuan*, *nuen* eta gainferakoak, otsak legez aldaturik ala analogia-bidez eztakigu, ezpaitzaigu ezer esaten. Nolanai ere, orrelako lege fonetikorik ezagutzen eztugun ezker, analogia izan bide da aldaketa orren eragillea.

René Lafon, euskalari jakintsuak, berriz, *genduan* eta *senduan* berriagotzat dauzka Bizkai-izkerazko txokoren batean aditzen diren *geban* eta *seban*-en aldean. Ona emen elkarren ondoan iru paradigmak: Gipuzkoar klasikoa, Orixe'ren Txorierrri'koa eta Lafon'en Leintzaldekoa:

<i>nuen</i>	<i>nenduan</i>	<i>neban</i>
<i>genduen</i>	<i>genduan</i>	<i>geban</i>
<i>senduen</i>	<i>senduan</i>	<i>seban.</i>

Erakus dizazkiogun orain iru paradigmok ofizioko gizon bati (ofiziokoa da izkuntza franko, aalik geienak, nola aldatu diren dakiena: latiña, luzaroen usteldu ondoren, aspaldi il zela uste duena ezta ofiziokoa) eta galda dizaiogun zeñi deritzan zaarrena: leenbizikoa (*nuen*, *genduen*, *senduen*) aukeratuko du zalantzarik gabe eta irregularrena delako, izkuntzaren joera erregularik eza erregelara erakartzean baitatza geienbat. Ezta ori noski jakite ziurra eta egiazkoa, egiantzekoa baizik. Bere mugen jakille den oraingo jakintza ezpaita silogismu zurrrez geiegi arduratzen, probabilista biurtu den ezkeroztik. Baiña inork ezagutzen eztuen egia ezta inori eskubiderik ematen nabari den egiantzaren kontra oldar dedin.

Demagun, ordea, Orixe izpidean dagoela. Berriro ere leengo galdera egin bear: eta zer? Gaztelaniatzko *vi* berria *vide* zen leenago, ziur dakigunez; leenago oraindik, latinezko *uidi*, bi *i* luzerekin; dirudienez, **woidai* izana da are antziñago. Eta zer?, diot berriz. Inor asi aal da orrenbestez *vide*, *uidi*, *woidai* esaten eta idazten? Zer esango lukete gaztelarrek olakorik ikusiko ta entzungo balute? Neronek uste dut *naiz* eta *aiz* leenago **naiza* eta **aiza* izanak direla; gaurko *izan*, berriz, **eizan*. Eta zer ajola du onek emen darabilgun auzian? Auntzaren gauerdiko eztulak baiño gutxiago. Egun edo biar —eztakiola Jainkoari nai!— *naiza*, *aiza*, *eizan* idazten asi banadi, alde zurretik ematen diot edozeñi esku ero-etxe batean ongi estekaturik sar nazan.

Izkuntzaren legeak eta ereduak, bide zuzenetik ibilliko bagera, eztu egon bearko gure baitan, naierara alda dezagun, gugandik kanpo eta gure gainetik baizik. Izkribu-euskeraren, euskera idatziaren oitu-

rak eta usuarioak ongi finkatuak eta mugatuak zeuden punturik geienetan, euskalki bakoitzaren barrenean beintzat, eta aski jokabide argia dugu aiei amor ematea, aiei lotzea eta obeditzea. Ao-izkuntzan ez tugu batasunerako biderik idoroko, bereizkuntzarako baiño, bestearen aldean askozaz ere aldakorragoa eta desberdiñagoa dugun ezker.

Biziro maite dugu euskera, beste bein esan nuenez. Biziro maite, baiña nork geure gisara moldatua eta aldatua, orrela "politago" delako, ez den denean. Eta ori, nere iritziz, ezta euskera maitatzea, nork bere burua, bere usteak eta setak, baizik. Gu gera izkuntzari makurtu bear gatzazkionak, ez izkuntza guri, gogoak ematen digunean eta gogoak ematen digun bezala. Obe genduke, itz batean, euskerak maitasun gutxixeago eta begiramen geixego jasoko balu gugandik.

ITZULKETAN

Itzulpen ugari izan dugu gure artean euskal-literatura asi zen ezkerroztik. Itzulpen oriek, ordea, biziro zabaldu eta ugaritu dira azken urteotan. Zorretan gaude lan orretan aritu eta ari direnekin, premiazkoak baitziren itzulpenok eta izkuntza lantzeko bide gokia.

Eztakit ordea orien balioa goregi jaso ez ote daukagun. Erruz agertzen dira itzulpenak izkuntza landuetan, baiña eztiote itzulpenek ematen literatura bati bere mailla, berezko obrek baizik. Literatura baten lora-aldietan itzulpenak berez datoz, gorputzaren ondoren isatsa datorren bezala. Isatsa orratik ezta gorputza: ezta gorputzarentzat kalte geiegirik gabe moz ditekean eraskin luzea edo laburra besterik. Geiagi txundituko ditugu arrotzak gure obra bat aien erderara itzuleraziaz aien erderatik amar gureganatuaz baiño.

Erri oso bat itzultzaille biurtzeak baditu bere arriskuak, ongi agerikoak gaiñera. Ezta izkuntza bere buruaren jabe, besteren mirabe baizik: besteren itzak, esaerak eta legeak dauzka beti gogoan aiei nola egokituko zaien asma-bearrez. Ona adibide bat, Euskaltzaindia bere iztegi andia prestatzen ari zelarik, etzuen iñork txintik atera iztegi ori erdal-euskal-iztegi bat zelako, ots, ez euskeraz mintzatzeko bidea, baizik eta erderaz esanak euskeraz berresatekoa. Erdalkeriaren igesi ote genbiltzan ala erdalkeriaren billa?

Ona oraindik beste bat. Badirudi gure gramatikariek, euskera bere-berean azertu bearrean —eta zenbat eta erdalkeriaren etsaiago, orduan eta areago—, ez tutea beste kezkarik erdal-kategoriak euskeraz nola adieraz ditezkean azaltzea baizik. Oraindik orain idazten zuen, esate baterako, Umandi'k, Aita Omaetxebarria'ren iritziak zuzenduaz: "Sar(tu) ziteken: podía o hubiera podido entrar". Gure ustez, erderazko "podía entrar" eta "hubiera podido entrar" ez dira

berdin. Beren artekoa aundia dala deritzaigu". Gure ustez ere, orrelaxe da. Baiña nekerik gabe egizta diteke —nekerik gabe, gramatika jakite enpiriko bat den ezkerro, testuetatik atera bear dena, ez iñoren burutik— *euskerazko sar zitekean* (*ziteken* ori berbera duzu, laburtua izatea) erderaz "podía, pudo, había podido, hubiera podido entrar" itzul ditekeala, batere bereizkuntzarik gabe. Aldi oriek gaztelaniaz bereizten direla eta guri zer? Zertan ari gera? Erdal ala euskal-gramatikaren legeak ematen?

Onela darraio Umandi: "Noizko egingo da argia? Egitan, ausaz, gai au, beste ainbeste bezela, bear danez uler ta adierazteko, yakitunek euskeraz beren burua egingo dutenean ikusi ahal izango dute. Beren kultura laterazkoa edo beste edozein erderazkoa izan dedin bitartean, zalla edo izango zaie: nai ta nai ez, beste kultura oiek, aien gogoan, beren lana egia izango baitute."

Iritzi au, nere ustez, gure aurrerazaleen iritzien eredutzat ar dezakegu: geroak ekarriko du argia. Bitartean, nola etorkizunaren jakite ziurrik etzaion iñori eman, beste edozeiñenak adiaña balio du nere usteak. Emen, orratik, ezkerria biarko izkuntzaz mintzatzen, gaurkoaz baiño, eta gaurko izkuntzaren legeak eta oiñarriak eztaude geroan, aldi igaroen baizik. Lot gakizkion, bada, den izkuntzari, izango dena aztiei eta sorgiñei utzirik.

Bear bada uste du Umandi'k erdalkeriak bera gutxiago kutsatu duela Axular, Mogeldarrak edo Agirre Asteasu'koa baiño. Beajondeioia! Gure ondorengoak agian gu baiño garbiago arkituko dira oraindik kutsu orretatik. Beajondeiola, berriz ere! Begien argia galdu eztuenak eztezake orrelako usterik izan, aski baita gogoratzea gure gurasoak zer ziren gu eta gure ondorengoen aldean, aski baita berdintzea idazle zaar bat berri batekin. Azkeneko lan au Aita Moñoroa'k aspaldi egin zuen nik egin dezakedan baiño obekiago.

Garbizaleen garbizaletasuna ezta "eza" besterik —Barandiaran'engan ikus diteke "ez" ori zer den— eta "ezetik" bizi da, utsutsik. Itz onek erderatik artua zirudik: bazter dezadan. Esaera onen antzekoak erderaz arkitzen dituk: arbuia ditzagun orrelako erdalkeri zantarrak. Erderaren zerbitzari izatea nork bere izkuntza aberasteko eta ornitzeko izango baldin bada, ezteritza gaizki. Baiña erderaren mendean ibilli, aren agindupeko izan, gure izkuntza bakantzeko eta murrizteko...?

EUSKAL-KULTURAREN MUGAK

Nik eztakit gogoan ongi artzen ote ditugun etorkizuneko euskal-kultura orrek izan ditzakean muga ertsiak. Itz orrek, izan ere, azalari, mintzabideari, begiratzen dio geiago mamiari baiño.

Egin dezagun kontu begien aurrean daukagula ametsik xuri-gorriena egia bihurturik. Gerta ditekean amets orretan euskera ikusten dugu ikasbide eta irakasbide nagusi eginiak, beengo maillatik asi eta gorengoraiño. Entzun ere gure doñuak maiz entzuten dira noizpaiteko arrotzen tokian.

Besterik ere ikusten eta entzuten da, alaz guttiz. Gure erri-kantek flamencoaz bazter dezakete: ez ainbeste Bach eta Beethoven. *Abarrak* irakur ditezke *Alivio de caminantes*-ko ipuien ordez: Txejov'ek idatzi zituenen ordez ez orrenbeste. Pereda'k adina balio du bear bada Txomin Agirre'k: ezta ordea orduan ere izango Cervantes'en neurrikoa. Are geiago antze-sailletik jakintza-saillera gatozenez: eztugu gure ametsean erderaren oiartzuna baizik entzuten euskal-itzetan. Jakintza-liburuak egin dituztenek erderazkoak itzuliaz eta antolatuz egin dituzte, erdera erabili baitute geienbat aiek ere gure antzera beren ikastaldietan eta erderaz mintzatzen baitira itzez naiz izkribuz beren baitarik zerbait sortu edo arkitu dutenean beren lankideei jakinerazteko.

Bestela esan, zordun gera zenbait kultura-sailletan, duguntxo pixkaren zordun, naiz euskeraz naiz erderaz mintza, eta zorrak aitortzea eta ezagutzea dagokio zordun onari, pagatuko ezpaditu ere. Orrelako eginkizunetarako eztugu gure artean ez gogorik ez girorik izan. Erruduna nor den jakiteak ezta ajola andirik, baiña ori ondo jakinaren gainean dugula abiatu bear dugu bide orietatik.

Mirestekoa litzake, beraz, egokiagoa eta aberatsagoa izatea euskal-itzegia filosofia eta jakintza-gaiak adierazteko, entzun oi dugun legez, inguruko erdera arroena baiño. Berez gai denik euskera orretarako eta geiagotarako, beste edozein izkuntza den bezalaxe, ezin uka, baiña egungo egunean landugabea luzaro landuak baiño geiago eta zeatzago izan? Gaitz dirudi.

Euskeraren geiagotasuna onetan omen datza: euskerazko itz-elkartuak eta erakarriak "ziodunak" izatean (*motivés*), alemanez gertatu oi den bezalatsu. Orrelako itz bakoitzaren elementuek eta elementu orien antolabideak euskeran bertan dute oiñarri eta gaurko euskaldun batek uler ditzake orrexegatik, naiz sortu berriak izan. Inguruko erderek, berriz, bestetandik arturikako gaienez —antziñako izkuntza batetik edo bestetik— osatzen dituzte beren itz eskolatuak. Orrelaxe, artzai edo ikazkin euskaldun bati azaltzen badizkiogu teologiaren edo fisikaren izkutu sakonak, jabetuko da gure itzen mamiaz; ez, ordea, erdaldun ez-jakin bat, erderaz sail orietan erabili oi diren itzak badarabilzkigu.

Ederki dago ori: ez, ordea, uste dugun bezain ederki. Gauzatxo bat aaztu zaigu, beti bezala: teologiako eta fisikako izkuntza bere-

ziaren eginbidea eztela alegia artzai-ikazkiñentzat adieraz eta adierazkor gertatzea, ikasiak beren artean zeazkiro mintzatzeko izan direla sortuak izkuntza oriek. Eta artzai-ikazkiñak utzirik nere antzeko erdi ikasietara baldin bagatoz, nabari da zer gertatzen zaigun, bein eta berriro: itz-eskasean arkitzen gerala sail askotan eta, okerrago dena, itzak ditugunean itz oriek eztaudela erderazkoak bezain zeazkiro mugatuak. Eta, nere ustez, zeaztasunak balio du argitasunak eta garbitasunak adiña gai orietan.

Eztugula eta eztakigula eztakigun bitartean ezkeraz izateko eta jakiteko bidean sartuko. Eusko-Ikaskuntzak, jakiñaren gaiñean, laburtu zuen esaerak dionez:

*Bekoak goikoa eskondu leidi
Ta txikiak andia benzi leidi
Asmuz ta jakitez.*

Nekez, ordea, asmo-jakiterik gabe. Eta eztakigula jakitea omen da jakinduriaren asiera eta iturburua.

EUROPA ETA GU

Europa'ko aizeak onak ala kaltegarriak ditugun: ona orain piztu eta berritu zaigun auzia. Berandu xamar gabilta, geienetan bezala, auzi ori 98-koena berbera den ezker. Gogora dezadan, beraz, aurre askoan ibilli zela bein Euskal-erria gai orretan, Azkoiti'ko zalduntxoeekin.

Ni beintzat ezin naiteke zalantzan asi Europa'ri buruz, nere sustrai guztiak Europa'n baititut. Europa'rñen kultura —berak sortutako naiz besterengandik artutako gaiez oratua— gu guztiona da, nereaz ez ezik, nai badugu eta nai ezpadugu. Gure berezitasuna ezta europartasunaren ezur-mamiei usai eta kolore berexi-antzekoa ematen dien larmintz mea baizik.

Literatura, pintura, musika, eskubidezkoak uka eta arbuia ditzake Euskal-erriko semeren batek. Bada ordea beste zerbait oriek baiño indartsuagoa, naiz baliotsuagoa ez izan, iñongo erriek ukatuko ez arbuiatuko eztena: Europa'n sortu zen jakintza. Dirua ezta zoriona, baiña aren atzetik gabilta geienok, baita euskaldunok ere. Jakintza ezta salbabidea, baiña eskeintzen dizkigun doaiak tentagarriegiak dira aien igesi ibiltzeko. Doai oriek dira jakitea eta, jakitea aski eztela, indarra edo, berriz esaten asi den bezala, boterea. Teknika soillaren jabe egin geran euskaldunok itxuragaiztoko fabrikaz bete ditugu beñolako soro ta basoak. Saia gaitezen, beraz, kultura baten alde onez leenbaileen jabetzen, alde txar askoren jabe aspaldi egin giñan ezker.

Arrisku bat ikusten dut gure gazteriarentzat: Europa'n barrena asearen aseaz sortu diren kezkek eta errenkurek ez ote duten saiestuko artu bear lukean bidetik. Guk gosea berdintzeko daukagu; eztugu oraingoaz asearen beldurrik.

FILOSOFIA ETA JAKINTZA

Badabil azken aldi onetan polemika bizi bat gure artean —izanaz, izateaz eta izakiaz— Orixe eta Aita Intxausti'ren artean, eta atse gifiaren atsegifñez irakurri ditut biok argitara dituzten artikulu ederrak.

Orixe Orixe berbera da beti, baiña eztabaidaren aize aserreak berotzen duenean iñoiz baiña ibillera ariñagoa agertzen du. Bestea, berriz, arritzekoa da nola moldatzen den adierazkizunik zailenak izkera argi, zeatz eta —nere ustez— garbi batean adierazten.

Batak, eta biek bat datoz onetan, ez omen ditu beti bestearen esanak ongi aditzen. Neri beintzat, izkuntzaren aldetik, etzait orrelakorik gertatzen. Beste alde batetik, berriz, gaiaren aldetik, esango nuke, orrenbestetaraño ausartuko banintz, eztudala ia tutik ere ulertzen orien auzia.

Ori ere ezta geiegi, millaka baitira edo milloika nik ulertzen ezitudan gauzak. Nere oraingo dudak, ordea, barrenago bota ditu erroak. Nerekiko ari naiz galdezka ea auzi orrek —gaia eta tratatzeko modua direla-ta eta ez idazleen erruz— ba ote duen bear bezalako funtsik. Esaldi oriek badute noski zentzurik, baiña eztaikit musika eder edo poema bikain baten zentzua oso bestelakoa ote den.

Bertrand Russell'ek, Tarski'k edo Carnap'ek (lagunarte ederrean irten naiz plazara) bereala ebakiko lukete noski eztabaida: orien eta beste askoren aburuz, ezin egizta ez gezurta ditekean esaldi batek eztu ezen adierazten, eztu ezer esan nai. Orrenbestetara eldu gabe, pentsa daiteke gaurko egunez, mende joanek ala erakutsi digutelako, ezin dezakegula bestetan adifñako siñesterik izan arrazoi utsaren eta arrazoibide soillen indarrean. Giza-ezagueraren mugak obeto ezagutzen dira gaur eta, naiz batzuek aurrerago eta besteek atzerago muga oriek ipiñi, galdu da alde guztietan aurtzaroko uste oso ura.

Guiztiok dakigu zerk eraman duen ondamendira zorioneko siñeste ura. Senide gazteago bat jaio zitzaion filosofiari eta etsai bat, senidea zuen aldetik. Gazte au, filosofia jira-jiraka zebillen bitartean egan —gero eta jira zabalagoetan, bear bada—, poliki-poliki, gorputza lurretik jaso gabe, aurrera joan baita, gero eta aurrerago. Jakintzak erreka jo zuela aldarrikatu zuen Brunetière'k eta geroztik ere orrelako zerbaite ematen dute aditzera zenbait albistarik. Gezurretan noski, zo-

roak berak igerriko baitio jakintza aurela dijoala, onerako edo txarrerako.

Nekez izango da gaur filosofiarik, filosofiaren izena merezi duenik, jakintza-oïñarri sendorik gabe. Ba ote dugu emen orrelako oïñarrik? Bestek erantzun beza. Eliguke batere kalterik egingo, nere ustez, leen filosofiaren gaillur agorrek pixka batez utziko bagenitu beeraxeagoko lurrak, aritzak eta pagoak eta nolanaiko landareak ekar ditzaketenak, zertxobait lantzeko. Gure ezagueraren kemenak eta mugarriak obeto ezagutuko genituzke beintzat.

IZKUNTZA BIZIA

Obe litzake, esango du norbaitek, izkuntza biziak gure artean duen egoeraz mintzatzea, literaturaz eta filosofiaz baiño. Errazago izaki ordea onelako gai sakonez mintzatzea.

Bai, errazago da literaturaz mintzatzea eta errazago ere da literaturaren bidez zerbait egitea. Badakigu beifipein literaturak —eta edozein kultura-lanek orobat— eztiola izkuntza biziari, xuxpertuko ezpadu ere, mesede besterik egingo. Probetxuzko den ezkerro, beraz, eztago egiteko ori besterentzat uzterik, bestek ezpaitu landuko gerok lantzen eztugunik.

Asko esan nai du kultura-lanetan, beste edozeinetan bezala, alde aurretik begiz jota edukitzeak elburuak, mugarriak, pausoak eta bideak. Guztion onerako izango den eran gai oriezaz elkarrekin mintzatzeko adiña etorri zaigu. Ea urbil dugun Urte berriak aurrerapidean aurreratuak ikusten gaituen.

L. MITXELENA.

